

УДК 343.9

Д.Г. МАХАНЬКОВ, Управління СБУ в
Харківській області

ОСОБИСТІТЬ ЗЛОЧИНЦЯ ЯК КЛЮЧОВЕ ПОНЯТТЯ КРИМІНОЛОГІЇ

Ключові слова: злочинець, кримінологія

Метою проведення дослідження за обраною темою є визначення поняття «особистість злочинця» в ракурсі його розуміння кримінологічною наукою. Задля досягнення поставленої мети в процесі наукової роботи необхідно проаналізувати погляди різних вчених на цю проблему, дослідити історичний розвиток підходів до піднятого питання, зробити висновки на основі отриманих результатів.

Питанням визначення поняття «особистість злочинця» приділяли увагу як вчені радянських часів, так і деякі сучасні дослідники, зокрема: В.О. Бачинін, І.І. Карпець, О.О. Герцензон, Б.С. Волков, О.І. Алексеев, І.М. Даньшин, Є. Бафія, Н.М. Кропачев, О.І. Долгова, та інші. Разом із тим, постійний розвиток науки кримінології вимагає деяких узагальнень та вироблення нових критеріїв визначення вказаного поняття. Актуальність дослідження обумовлюється гострою потребою у чіткому розумінні складових елементів визначення поняття «особистість злочинця», оскільки останнє є базовою категорією кримінології, невірне розуміння якої призводить до виокремлення несуттєвих або взагалі не тих підстав та умов, причин злочинності. Новизна обраної теми полягає у перегляді за сучасних умов деяких підходів до визначення досліджуваного поняття з урахуванням практики та результатів розвитку теорії.

Одним із предметів вивчення сучасної філософії є особистість злочинця. Так, В.О. Бачинін, проводячи аналогію з усталеними в класичній філософії поняттями «Я» – «не-

Я», конструює поняття «кримінального-Я» та «кримінального не-Я». На його думку, сутність «кримінального-Я» полягає у властивостях кримінального розуму, якому притаманно виправдовувати свою позицію за допомогою наступних аргументів:

1) нісенітниця буття та відсутність у світі будь-яких об'єктивних і обов'язкових для всіх нормативних початків;

2) неможливість усунення світових дисгармоній, де все початково потворне та викривлене, й тому, по суті, немає різниці між подвигом і злочином, доброчесністю й пороком;

3) принципова недосконалість людини, як такої, що з необхідністю штовхає її на злочини;

4) трансгресивність людини, як її родова властивість, що не дозволяє їй існувати тільки в межах певних соціальних нормативів та постійно провокує її на порушення існуючої морально-правової заборони;

5) підвладність людини зовнішнім впливам природних, соціальних та метафізичних причин, що перетворюють її на злочинця;

6) існування особливого розряду людей, які підносяться над навколишніми завдяки своїм видатним інтелектуально-вольовим якостям і тому мають право порушувати установлені норми моралі та права [1, с.473-474].

З наведеного очевидно, що вказані аргументи не пояснюють і не відображають сутнісні характеристики особистості злочинця, а лише моделюють певну абстрактну модель передумов та мотивів розвитку «кримінального Я». Разом із тим, це є цілком природно, оскільки філософія не є наукою, яка має віднайти відповідь на це питання. Натомість такою наукою є кримінологія. Саме ця наука синтезує в собі знання великої кількості наук: соціології, психології, генетики та інших природних наук. Кримінологія вивчає злочинність як явище, що існує в суспільстві, та яке пов'язане (та обумовлене) з іншими со-

ціальними явищами, що мають свої закономірності виникнення, існування та розвитку, які потребують специфічних та різних форм боротьби з нею. Не дивлячись на те, що кримінологія стала самостійною наукою, все ж вона залишилась тісно пов'язаною із кримінальним правом, і з іншими правовими науками, а також із соціологією, філософією, медициною, особливо психіатрією, оскільки потрібно відрізнити асоціальну поведінку хворих від злочинності як такої, та рядом інших наук. Висновки кримінології дозволяють глибше зрозуміти інститути кримінального, кримінально-виконавчого в аспекті виправлення злочинців, процесуального права, криміналістики, й в цілому практики боротьби зі злочинністю, при цьому не розділяють всі ці науки, а навпаки, є певною мірою об'єднуючим елементом їх між собою. Так, наприклад, кримінологія використовує базові поняття, які напрацьовано наукою кримінального права, такі як «злочину», «покарання», «суб'єкт злочину». Однак специфіка кримінологічного пізнання надає можливість дослідити вказані поняття не тільки в рамках, що мають суто юридичне значення, тобто, тягнуть за собою певні юридичні наслідки, а інтегрує взаємозалежні чинники, які впливають на особу, внаслідок чого дістаємо можливість виявляти взаємозв'язки та взаємообумовленість певних факторів та чинників.

Як відомо, сьогодні особистість злочинця входить до предмету кримінології. Слід відмітити, що спочатку розвитку кримінології особистість злочинця вже була дискусійним питанням серед дослідників в цій сфері. Злочинців сприймали як тип особистості, що випадає з людської популяції. Причому, деякі дослідники відносили злочинців, відповідно до теологічної теорії, до послідовників та нащадків Каїна; інші – співвідносили явище прояву злочинних нахилів у певних осіб із біологічною особливістю людини; треті розробили специфічні соціальні типи злочин-

ців та повністю відкидали тези біологічної концепції; четверті – шукали компроміс між соціальним та біологічним підходом. Сучасне дослідження особистості злочинця здебільшого поєднує в собі саме останній підхід. Хоча, обрання певних напрямів дослідження все ж не вирішує питання визначення поняття «особистість злочинця».

Так, до розкриття цієї категорії вчені підходять з двох позицій. Відповідно до першої, поняття «особистість злочинця» має осмислюватися з точки зору філософії, зокрема, на вищому рівні філософського узагальнення. На думку І.І. Карпеця, є неможливим й недоцільним конструювання поняття особистість злочинця безвідносно до конкретного типу кримінально-правової класифікації злочинів. Тому вчення про особистість злочинця слід розвивати за такими напрямками: 1) теоретичним (в розумінні вивчення особистості злочинця як явища соціального); 2) практичним, що є складовою широкого узагальнення, будується на основі аналізу конкретних напрямків злочинності й має на меті максимальну індивідуалізацію призначення покарання та оптимізацію роботи зі злочинцями в місцях позбавлення волі [2, с.104]. В цьому ж напрямку пропонував сприймати та досліджувати вказане поняття А.А. Герцензон, вказуючи на відсутність необхідності існування абстрактного поняття особистості злочинця, натомість, на його думку, необхідно обмежити рівень узагальнень цього поняття рівнем одиничного (конкретного) [3, с.144-177].

Друга точка зору полягає в тому, щоб більше уваги зосередити на певних особистісних якостях та певних властивостях злочинців. Зокрема, необхідно особливу увагу сконцентрувати на особливостях настанови, змісті нахилу, особливостях волі [4, с.33-34], чи досліджувати комплекс особистісних якостей злочинця, які відбивають певну деформацію про змістовні характеристики його свідомості [5, с.115].

Дискусії щодо обрання того рівня, на якому має вивчатися особистість злочинця, породили третій компромісний підхід до її вирішення: поєднання всіх трьох рівнів дослідження та розуміння вказаної категорії. Яскравим представником компромісної концепції є І.М. Даньшин, який підкреслює, що такий підхід логічно впливає із системно-структурного методу, який широко застосовується в кримінології. Відтак, поняття особистості злочинця необхідно розглядати як: а) особистість індивіду, котрий вчинив конкретний злочин, б) особистість окремих категорій (видів) злочинців (наприклад, убивць, хабарників та ін.), в) особистість злочинця взагалі [6, с.84]. На нашу думку, дійсно такий підхід є найбільш доцільним та вірним. Оскільки саме він дозволяє повно та з урахуванням всіх можливих факторів дослідити та визначити поняття «особистість злочинця». Так, не можна відкидати при дослідженні особистості злочинця конкретного індивіда, який вчинив злочин, тому що саме вивчення його певних якостей дозволяє виокремлювати нові чи підтверджувати все виведені та доведені домінантні злочинців. Разом із тим вивчаючи особистість окремих категорій злочинців можна виділити певні риси, притаманні саме таким категоріям злочинців, що дозволяє відповідним чином структурувати наявні відомості про осіб, що схильні до тієї чи іншої категорії злочинців. Водночас систематизувати всі дані, проаналізувати їх та зробити певні висновки можливо лише з урахуванням загально філософського розуміння особистості злочинця. Викладене вказує на логічність підтримання третьої позиції.

Відмітимо також неоднозначність застосовуваних термінів та способів при розкритті поняття «особистість злочинця». Так, одні вчені застосовують понятійний апарат кримінального права, називаючи особистість злочинця «суб'єктом злочину з кримінологічної точки зору» та ототожнюючи

особистість злочинця із особою людини, що вчинила злочин [7, с.91-92]; інші вживають термін «злочинна особистість» або «злочинна людина», підтримуючи пропозицію ще Ч. Ломброзо; треті дослідники застосовують описовий метод, розкриваючи досліджуване поняття шляхом переліку тих суттєвих ознак, що притаманні «особистості злочинця». Так, наприклад, Н.М. Кропачов визначає особистість як сукупність соціально-демографічних, моральних і правових властивостей, ознак, зв'язків, відношень, що характеризують особу, яка вчинила злочин, і впливають на її злочинну поведінку [8, с.78]. О.І. Алексєєв надає таке визначення особистості злочинця: це сукупність соціально значущих властивостей, які в поєднанні із зовнішніми умовами (ситуацією) впливають на злочинну поведінку. Причому автор вважає за необхідне відзначити правомірність висловлювання про те, що визначення особистості злочинця як такої особи, котра вчинила злочин, має формальний відтінок [9, с.84]. Ю.М. Антонян особистість злочинця розкриває як сукупність інтегрованих у ній соціально значущих негативних властивостей, що утворилися в процесі їх різноманітних та систематичних взаємодій з іншими людьми [10, с.79]. І.М. Даньшин, розглядає особистість злочинця як сукупність істотних та стійких суспільних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіду, що, об'єктивно реалізуючись у вчиненні конкретного злочину (злочинах), надають його вчинку характер суспільної небезпеки, а винній особі властивість суспільної небезпеки, у зв'язку з чим вона притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [11, с.126].

Аналізуючи всі наведені визначення, можна сказати, що в кожному з них є певне раціональне зерно. Однак, всі вони не позбавлені і деяких вад. Зокрема, тотожне застосування поняття «особа людини, що

вчинила злочин» до «особистості злочинця» зводить в одну групу як осіб, що є дійсно антисоціально спрямованими, так і тих, що вчинили злочин, що такими не є (наприклад, з необережності). Очевидно, що і злочинна особистість чи злочинна людина вказує на певні задатки у людини від самого народження до скоєння злочинів, не враховуючи більше ніяких соціальних, психологічних факторів, що є абсолютно невірним. Що ж до описових визначень, то, з одного боку, вони надають можливість чітко виділити певні характерні ознаки особистості злочинця, сконструювати його модель; з іншої – не завжди в одному визначенні можна надати перелік всіх суттєвих ознак, натомість, зробити акцент на якомусь конкретному. Наприклад, у визначенні Ю.М. Антонян виділяється така риса особистості злочинця, як соціальна зумовленість інтеграції її соціально негативних властивостей, поряд із цим автор зовсім не виділяє кримінально-правовий аспект феномена.

Таким чином, визначення кримінологічного поняття особистості злочинця в оптимальному вигляді має будуватися шляхом доповнення філософського поняття особи характерними властивостями й якостями. Тоді поняття особистості злочинця є більш конкретизованим, дозволяє повно здійснювати вивчення злочинності як суспільно небезпечного явища, досліджувати його динаміку та прогнозувати наслідки, при цьому чітко визначення базової категорії кримінології (якою саме і є категорія «особистість злочинця») дозволяє цілком точно спрямувати практичну та теоретичну роботу щодо типологізації злочинців, зробити більш ефективними роботи по збиранню та обробці інформації про конкретну особу, що вчинила злочин.

З урахуванням викладеного вище, можна відзначити, що поняття «особистість злочинця» необхідно розглядати як: а) особистість індивіду, котрий вчинив конкретний

злочин; б) особистість окремих категорій (видів) злочинців (наприклад, убивць, хабарників та ін.); в) особистість злочинця взагалі. При цьому сама категорія «особистість злочинця» є багатогранною категорією, яка відображає соціально-демографічні та психологічні властивості особи як біологічної істоти, що має свободу вибору, але свідомо обирає таку поведінку, яка пов'язана із вчиненням суспільно небезпечного діяння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – Х. : Фолио, 1999. – 607 с.
2. Карпец И. И. Проблема преступности / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1969. – 168 с.
3. Герцензон А. А. Уголовное право и социология / А. А. Герцензон. – М. : Юрид. лит., 1970. – 288 с.
4. Волков Б. С. Мотивы преступлений / Б. С. Волков. – Казань : Казанск. ун-т, 1982. – 152 с.
5. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / А. И. Долгова. – М. : Юрид. лит., 1981. – 160 с.
6. Даньшин И. Н. О методологической роли особенного и отдельного в криминологии / И. Н. Даньшин // Проблемы правоведения. – 1987. – Вып. 48. – С. 79-86.
7. Бафия Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминогенной ситуации / Е. Бафия. – М. : Юрид. лит., 1983. – 150 с.
8. Беляев Н. А. Криминология : учебник / Н. А. Беляев, И. В. Волгарева, Н. М. Кропачев и др. ; под ред. В. В. Орехова. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1992. – 216 с.
9. Алексеев А. И. Криминология : курс лекций / А. И. Алексеев. – М. : Щит-М, 1998. – 340 с.
10. Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. :

Юрист, 1995. – 512 с.

11. Даньшин И. Н. К вопросу о личности преступника / И. Н. Даньшин // Проблемы

соц. законности. –1980. – Вып. 6. – С. 117-126.

Маханьков Д. Г. Особистість злочинця як ключове поняття кримінології / Д. Г. Маханьков // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 357–361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09mdgkpk.pdf>

Щодо вивчення кримінологічного поняття особистості злочинця визначається рівень узагальнення дослідження та розуміння поняття «особистість злочинця»; аналізуються визначення, які надаються вказаному поняттю; вивчаються підходи до розкриття даного поняття в кримінології.

Маханьков Д.Г. Личность преступника как ключевое понятие криминологии

Относительно изучения криминологического понятия личности преступника определяется уровень обобщения исследования и понимание понятия «личность преступника»; анализируются определения, которые представляются указанному понятию; изучаются подходы к раскрытию данного понятия в криминологии.

Mahan'kov D.G. Person of a Criminal as Key Concept of Criminological

Concerning studying criminological concepts of the person of a criminal the level of generalization of research and understanding of concept «the person of a criminal» is defined; definitions which are represented the specified concept are analyzed; approaches to disclosing the given concept in criminological are studied.

Форум права Форум